

การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวในแหล่งริเริ่มการท่องเที่ยวโดยชุมชน: ชุมชนบ้านเกาะแรต อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี

A Development of Community-Based Tourism Enterprise in the Initial Stage of Community-Based Tourism: Ban Koh Raet, Donsak District, Surat Thani Province

ปติดา โมราศิลป์

Patida Morasilp

วิชชุตตา มาชู*

Witchuta Marchoo*

วิรัตน์ ทองแก้ว

Wirat Thongkeaw

คณะศิลปศาสตร์และการจัดการ

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตสุราษฎร์ธานี

Faculty of Liberal Arts and Management Sciences,

Prince of Songkla University, Surat Thani Campus

*witchuta.m@psu.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อ (1) วิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านเกาะแรต อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี และ (2) พัฒนาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต โดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ผู้ให้ข้อมูลและผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย จำนวนรวม 92 คน ประกอบด้วย (1) ผู้นำชุมชนและกรรมการหมู่บ้านจำนวน 5 คน (2) ผู้ให้บริการการท่องเที่ยวในชุมชนจำนวนรวม 29 คน (3) คนในชุมชนรวม 46 คน (4) ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐจำนวน 12 คน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย และการประชุมระดมความคิดเห็น ใช้เครื่องมือวิจัยชุดคำถามกึ่งโครงสร้างที่แตกต่างกันจำนวน 3 ชุด ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลโดยวิธีการตรวจสอบแบบสามเส้า ทำดัชนีข้อมูลเพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูล ทำการสรุปข้อมูลและเขียนอภิปรายเชิงพรรณนา ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์แรกพบว่า กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านเกาะแรตแบ่งเป็นกลุ่มทำงานในระดับชุมชนและกลุ่มทำงานในระดับจังหวัดและประเทศ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์สุดท้ายชี้ให้เห็นกลไกการทำงานร่วมกันโดยกลุ่มทำงานในระดับจังหวัดและระดับประเทศมีบทบาทในการเป็นพี่เลี้ยงและสนับสนุนภายใต้นโยบายของหน่วยงาน ทำให้ชุมชนจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้เป็นผลสำเร็จสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวโดยชุมชน วิสาหกิจชุมชน ชุมชนบ้านเกาะแรต

Abstract

This study employed a participatory action research (PAR) approach aiming (1) to analyze tourism stakeholders at Koh Raet community, Donsak District, Surat Thani Province, and (2) to develop a community-based tourism enterprise at the Koh Raet community, Donsak District, Surat Thani Province. The mechanism was based on engagement from 92 stakeholders, informants, and participants. The representative samples consisted of five community leaders and village committees, twenty-nine tourism service providers, forty-six local community residents, and twelve government representatives. The data collections were undertaken by in-depth interviews, focus group discussions, and brainstorming meetings. The research methods used three sets of semi-structured interviews and triangulation to enhance the credibility of the findings. Indexes were added to identify and summarize data and to write a descriptive data discussion. The results included two parts according to the objectives. It was shown that tourism stakeholders at the Koh Raet community were divided into two levels of local community stakeholders and provincial-national stakeholders. Moreover, the results highlighted the mechanism that engaged all stakeholders at both levels to successfully establish a community-based tourism enterprise.

Keywords : community-based tourism, community enterprise, Ban Koh Raet

บทนำ

การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาสังคม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจของชุมชนท้องถิ่น (Goodwin & Santilli, 2009) เพื่อมุ่งไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ในปัจจุบันมีแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนเกิดขึ้นมากมายในทุกจังหวัดของประเทศไทย และมีการศึกษาวิจัยการท่องเที่ยวโดยชุมชนในหลายพื้นที่ภายใต้บริบทต่าง ๆ เช่น การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว (Puttawong & Ounnakat, 2013; Bunmajarinon et al., 2022) ศักยภาพและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Sawasdee, 2020; Chantawong, 2022) ปัจจัยความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Techavanit, 2018) อย่างไรก็ตามงานวิจัยที่ศึกษาผลกระทบการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนของแหล่งท่องเที่ยวที่ยังอยู่ในระยะริเริ่มของการทำการท่องเที่ยวโดยชุมชนยังมีจำกัด

วิสาหกิจชุมชนเป็นรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่มุ่งให้คนในชุมชนเป็นเจ้าของและสามารถทำธุรกิจจากฐานทรัพยากรในท้องถิ่น สร้างรายได้และสร้างประสบการณ์ให้แก่ผู้มาเยือน ทุกคนมีโอกาสที่จะเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดเล็ก การสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสินค้าและการตลาดเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวที่คนในชุมชนเป็นศูนย์กลางและเป็นเจ้าของ (George et al., 2007) อย่างไรก็ตาม สาเหตุสำคัญที่ทำให้การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนล้มเหลวคือ ขาดการสนับสนุนและมีส่วนร่วมจากชุมชน

เพราะคนในชุมชนขาดความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ ในช่วงของการเริ่มต้น ไม่มีกลยุทธ์ในการสร้างการมีส่วนร่วมจากภายนอก (Manyara & Jones, 2007) การนำแนวคิดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมาใช้ในกลไกการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนจึงมีความจำเป็นและสำคัญ

แนวทางผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลายฝ่าย (Multi-Stakeholder Approach) เป็นวิธีการที่ใช้ในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Byrd, 2007; Phanumat et al., 2015; Tolkach & King, 2015; Zhu & Siriphon, 2019) การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการท่องเที่ยว สามารถพิจารณาได้จาก 3 มุมมอง คือ (1) มุมมองเชิงพรรณนาความ ซึ่งอธิบายให้เห็นองค์ประกอบที่หลากหลายของการท่องเที่ยวและบทบาทขององค์ประกอบนั้น ๆ (2) มุมมองเชิงเครื่องมือในการทำงาน ซึ่งพิจารณาถึงการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและ (3) มุมมองเชิงบรรทัดฐาน ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของทฤษฎีผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย กล่าวคือ การดูแลผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มควรถูกกำหนดเป็นเป้าหมายขององค์กรไม่ใช่เป็นวิธีการในการดำเนินงานสู่เป้าหมาย (Byrd, 2007) การอภิปรายดังกล่าวชี้ให้เห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องระบุกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและประโยชน์ที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะได้รับจากการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้ชัดเจน

ชุมชนบ้านเกาะแรต เป็นชุมชนประมงชายฝั่งบนเกาะขนาดเล็ก พื้นที่เพียง 0.08 ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 3 ตำบลดอนสัก อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี ข้อมูลจากแผนพัฒนาหมู่บ้าน ณ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 รายงานจำนวนครัวเรือน 105 ครัวเรือน ประชากรรวม 392 คน โดยร้อยละ 20 เป็นผู้สูงอายุ ชุมชนบ้านเกาะแรตอยู่ห่างจากท่าเรือเฟอร์รี่เดินทางไปเกาะสมุย เกาะพะงัน ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวหลักของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ประมาณ 7 กิโลเมตร การเดินทางมายังชุมชนใช้สะพานเฉลิมสิริราช ซึ่งมีระยะทางเพียง 500 เมตร ด้วยท่าเลที่ตั้งประกอบการกับความมีชื่อเสียงในด้านอาหารทะเลโดยเฉพาะ กุ้งขาวและกั้ง รวมทั้งการเป็นแหล่งอาศัยของโลมาสีชมพู ชุมชนบ้านเกาะแรต จึงเริ่มเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวมาตั้งแต่ พ.ศ. 2553 หลังจากนั้นจึงมีกิจกรรมการท่องเที่ยวและการบริการนักท่องเที่ยว ได้แก่ ร้านอาหาร ที่พักโฮมสเตย์ เรือนำเที่ยวชมโลมา รวมทั้งการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์แปรรูปอาหารทะเล คนในชุมชนมีรายได้จากการท่องเที่ยว และมีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาร่วมส่งเสริม อย่างไรก็ตาม ผลการวิจัยที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า การเติบโตทางการท่องเที่ยวสร้างผลกระทบและความขัดแย้งโดยเฉพาะในประเด็นการกระจายรายได้ ความแออัดของการจราจรบนเกาะ ปัญหาขยะ สิ่งอำนวยความสะดวกนักท่องเที่ยวไม่เพียงพอ ขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการกำหนดนโยบาย รวมทั้งไม่มีรูปแบบการจัดการกลุ่มที่มีโครงสร้างชัดเจน จึงไม่มีการวางแผนส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวที่เป็นรูปธรรม การขับเคลื่อนเป็นไปตามนโยบายของหน่วยงาน (Phongphanich et al., 2020) ซึ่งลักษณะเหล่านี้ข้อบ่งชี้สำคัญของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่ม (Okazaki, 2008; Giampiccoli & Saayman, 2018; Songserm, 2018) ทั้งนี้มีข้อค้นพบเชิงประจักษ์จากงานวิจัยที่ศึกษาเชิงพื้นที่ว่า การรวมกลุ่มทำการท่องเที่ยวโดยชุมชนจะช่วยให้เกิดผลประโยชน์ส่วนรวม (Collective Benefits) โดยเฉพาะการกระจายรายได้ (Goodwin & Santilli, 2009)

ดังนั้นงานวิจัยนี้ จึงมุ่งศึกษาเพื่อพัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรตโดยใช้กลไกการสร้างการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และชี้ให้เห็นบทบาทของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการร่วมพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน งานวิจัยนี้นอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนของเกาะแรตโดยตรงแล้วนั้น ยังสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับกลไกการพัฒนาวิสาหกิจการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เป็นแนวทางในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่มในชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านเกาะแรต อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เพื่อพัฒนาวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต อำเภอดอนสัก จังหวัดสุราษฎร์ธานีโดยใช้กลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ทบทวนวรรณกรรม

ข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยนี้ครอบคลุมเนื้อหา 3 ส่วน ได้แก่ (1) แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (2) แนวคิดการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (3) กระบวนการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การพัฒนารอบแนวคิดการวิจัยดังที่นำเสนอในภาพที่ 1

การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน

การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่อยู่บนพื้นฐานแนวคิดสำคัญของความตระหนักของคนในชุมชนในการร่วมคิดและวางแผนจัดการการท่องเที่ยว และการกระจายรายได้เป็นหลักการที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตาม พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวมีพัฒนาการของการเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนตามหลักการพื้นฐานดังกล่าวไม่เท่ากัน โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา (Rocharungsat, 2008) ทั้งนี้พบว่าแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนในระยะเริ่มพัฒนา มีลักษณะบ่งชี้ได้แก่เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวที่กำลังเติบโต มีการให้บริการท่องเที่ยวและมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง มีการสร้างรายได้สร้างอาชีพให้คนในชุมชน มีกลุ่มองค์กรภาครัฐหรือเอกชนเข้ามาร่วมส่งเสริมพัฒนา และเริ่มประสบปัญหา เช่นการจัดสรรประโยชน์ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาความขัดแย้งของคนในชุมชน หรือคนในชุมชนกับนายทุนจากนอกชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนยังมีน้อย ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในรูปแบบการร่วมมือตามการสั่งการหรือนโยบาย อย่างไรก็ตาม ชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหาและมีความต้องการแก้ไขปัญหาด้วยกัน หากแต่ยังไม่สามารถสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดความชัดเจนระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในรูปแบบองค์กรการท่องเที่ยวโดยชุมชน และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ยังไม่เคยมีขั้นตอนการทำงานร่วมกันอย่างชัดเจนตามแนวคิดพิมพ์เขียวการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (George et al., 2007; Giampiccoli & Saayman, 2018)

การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน

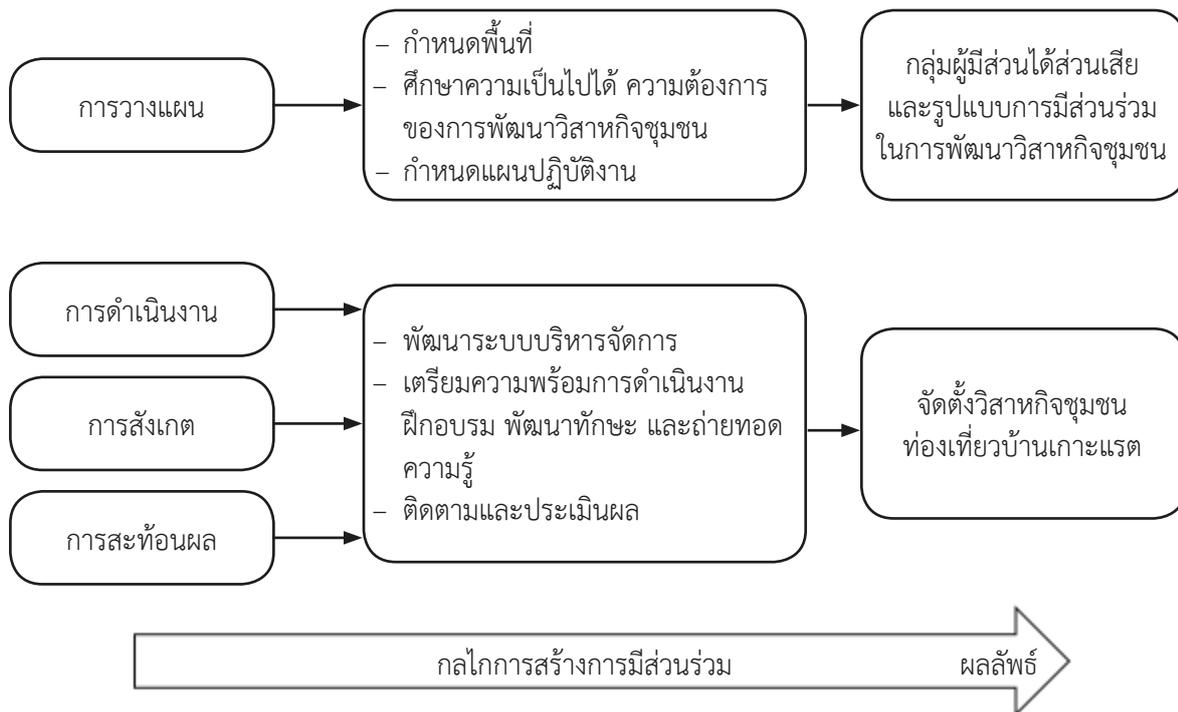
แนวคิดผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Theory) เป็นแนวคิดสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อลดความขัดแย้งและสร้างความร่วมมือในกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Chaiphonphong, 2020) การจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้ความสำคัญกับระดับของการมีส่วนร่วม การกระจายอำนาจ กระบวนการทำงานร่วมกันภายในชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียนอกองค์กร และต้นทุนทางสังคม (Okazaki, 2008) ทั้งนี้การทำงานแบบรวมศูนย์ของภาครัฐ การส่งเสริมตามนโยบายและงบประมาณไม่ต่อเนื่อง คนในชุมชนขาดความรู้ความตระหนัก เป็นอุปสรรคต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Phanumat et al., 2015) ระดับการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียยิ่งสูงยิ่งส่งผลดีต่อการจัดการปัญหาสำคัญได้แก่ การกำหนดนโยบาย

ที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน การตัดสินใจที่ไม่สะท้อนประโยชน์สาธารณะ และยิ่งช่วยลดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Byrd, 2007) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้เป็น 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มที่ทำงานในระดับประเทศ ซึ่งมีทรัพยากรที่ส่งเสริมการพัฒนาที่แตกต่างกัน ได้แก่ นักวิชาการ มืองค์ความรู้ NGOs มีกระบวนการชุมชน หน่วยงานภาครัฐ ให้นโยบายและงบประมาณ ภาคอุตสาหกรรมท่องเที่ยว ให้ออกาสทางการตลาด ตัวอย่างชุมชนต้นแบบ ให้ประสบการณ์ที่ใช้แลกเปลี่ยน และ (2) กลุ่มทำงานในระดับชุมชน ได้แก่ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มอาหาร กลุ่มโฮมสเตย์ กลุ่มงานฝีมือ กลุ่มการขนส่งผู้โดยสาร (Phanumat et al., 2015) ทั้งนี้แต่ละกลุ่มมีบทบาทการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ เช่น ชุมชนที่มีการจัดการท่องเที่ยวอย่างเข้มแข็งแล้ว คณะกรรมการชุมชนและคนในชุมชนมีบทบาทและอำนาจในการตัดสินใจสูง ชุมชนที่เริ่มพัฒนากลุ่มเพื่อร่วมแก้ไขปัญหาจากการท่องเที่ยว คนในชุมชนบางส่วนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมีส่วนร่วมกับการทำงานค่อนข้างสูงและยังพึ่งพาการขับเคลื่อนจากองค์กรภายนอกสูง (Songserm, 2018)

จากแนวคิดการจัดระดับการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Okazaki, 2008; Giampiccoli & Saayman, 2018) พบว่าการจัดตั้งกลุ่มการทำงานที่มีโครงสร้างชัดเจน มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เป็นรูปแบบการสร้างการมีส่วนร่วมที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีการเติบโตจากระยะริเริ่มไปสู่ระยะการพัฒนา กระบวนการและกลไกในการพัฒนากลุ่มบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนจึงมีความสำคัญ เพราะประเด็นสำคัญของการขับเคลื่อนเครือข่ายการทำงานการท่องเที่ยวโดยชุมชนคือ ฉันทมติของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย งบประมาณ ผู้นำ การสมดุลอานาจ (Tolkach & King, 2015) รวมทั้งสถาบันการศึกษา และภาคเอกชน (Soonthonsmai & Thammachart, 2016) และวิสาหกิจชุมชนเป็นรูปแบบการจัดการกลุ่มที่เหมาะสมกับการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนขนาดเล็ก เป็นกลยุทธ์ที่ใช้ในการพัฒนาชนบท (Tolkach & King, 2015) โดยที่หลักการสำคัญของวิสาหกิจชุมชนในมุมมองสากลคือ กิจกรรมหรือโครงการที่ชุมชนเป็นเจ้าของ ชุมชนมีส่วนร่วมเต็มที่ในการพัฒนาและจัดการ ชุมชนควรเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรง (Manyara & Jones, 2007)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ปัญหาวิจัยมาจากการวิเคราะห์ชุมชน ความต้องการของชุมชน และการดำเนินงานที่ชุมชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Kemmis et al., 2014) มุ่งเน้นกระบวนการที่กลุ่มชุมชนที่เป็นพื้นที่วิจัยเข้ามามีส่วนร่วมกับนักวิจัยตั้งแต่กระบวนการกำหนดปัญหาวิจัย การออกแบบกระบวนการวิจัย การเก็บรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งการนำเสนอข้อมูลจากการวิจัย (Ozanne & Saatcioglu, 2008) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นวิธีการที่ได้รับการยอมรับและใช้ในการศึกษาการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Soonthonsma & Thammachart, 2016; Na Songkhla & Na Songkhla, 2022) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมี 4 ขั้นตอนสำคัญ คือ ขั้นการวางแผน (Plan) ขั้นการปฏิบัติ (Action) ขั้นการสังเกต (Observe) และขั้นการสะท้อนผล (Reflection)

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากรและตัวอย่าง

ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลและผู้มีส่วนร่วมหลายกลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและน่าเชื่อถือ ดังนี้

การวางแผน เป็นขั้นตอนที่ผู้วิจัยและผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยร่วมกำหนดเป้าหมายคือ การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนที่ใช้การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เก็บข้อมูลโดยการประชุมกลุ่มระดมความคิดเห็น 1 ครั้ง ผู้เข้าร่วมให้ข้อมูลประกอบด้วยกรรมการหมู่บ้าน 4 คน คนในชุมชน 7 คน ตัวแทนหน่วยงานรัฐ 10 คน (เจ้าหน้าที่จากเทศบาลเมืองดอนสัก 9 คน เจ้าหน้าที่จากศูนย์วิจัยและพัฒนาทะเลประมงชุมพร 1 คน)

การปฏิบัติงาน / การสังเกต เป็นขั้นตอนที่สามารถดำเนินการในเวลาเดียวกันได้คือ ผู้วิจัยและผู้มีส่วนร่วมในงานวิจัยดำเนินงานตามแผนที่กำหนด และมีการสังเกตติดตามผล ซึ่งแผนที่วางไว้สามารถปรับเปลี่ยนได้แต่ต้องยังเป็นไปเพื่อเป้าหมายเดิม ผู้วิจัยจัดกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและดำเนินการเก็บข้อมูลจากผู้เข้าร่วมกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1. **สัมภาษณ์เชิงลึก** เก็บข้อมูลจากผู้ใหญ่บ้าน 1 คน คนในชุมชน 15 คน ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ 4 คนจาก 3 หน่วยงานได้แก่ เทศบาลเมืองดอนสัก สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอดอนสัก และสำนักงานการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. **จัดสนทนากลุ่ม 2 ครั้ง** - ครั้งที่ 1 ผู้ร่วมให้ข้อมูลคือเจ้าของโฮมสเตย์ / ร้านอาหาร 9 คน ครั้งที่ 2 ผู้ร่วมให้ข้อมูลคือ เจ้าของรถซาเล้งให้บริการนักท่องเที่ยว 6 คน เจ้าของเรือประมงและนำชมโลมา 2 คน เจ้าของร้านแปรรูปและจำหน่ายอาหารทะเล 4 คน คนในชุมชน 6 คน เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองดอนสัก 1 คน

3. จัดอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาทักษะและความรู้ เพื่อเตรียมการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน 4 ครั้ง – ครั้งที่ 1 ผู้เข้าร่วมคือเจ้าของโฮมสเตย์ / ร้านอาหาร 8 คน ครั้งที่ 2-3 คนในชุมชนรวม 25 คน ครั้งที่ 4 เจ้าของโฮมสเตย์ / ร้านอาหาร 6 คน เจ้าของเรือประมงและนำชมโลมา 5 คน เจ้าของร้านแปรรูปและจำหน่ายอาหารทะเล 9 คน เจ้าของรถซาเล้งให้บริการนักท่องเที่ยว 2 คน

4. จัดประชุมกลุ่มรับฟังความคิดเห็นหลังจากจดทะเบียนกลุ่มวิสาหกิจ ผู้เข้าร่วมคือผู้นำชุมชน 1 คน เจ้าของโฮมสเตย์ / ร้านอาหาร 9 คน เจ้าของรถซาเล้งให้บริการนักท่องเที่ยว 6 คน เจ้าของเรือประมงและนำชมโลมา 5 คน เจ้าของร้านแปรรูปและจำหน่ายอาหารทะเล 9 คน เจ้าหน้าที่เทศบาลเมืองดอนสัก 1 คน

การสะท้อนผล เป็นขั้นตอนของการสังเคราะห์ วิเคราะห์ ประมวลผลเพื่อหาข้อสรุปตามวัตถุประสงค์ที่ผู้วิจัยและชุมชนกำหนดร่วมกัน และนำเสนอเพื่อสร้างการรับรู้เกี่ยวกับรูปแบบการทำงานของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและแนวทางการทำงานในอนาคตหลังจากจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยว

เครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีจำนวน 3 ชุด ได้แก่ ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างสำหรับการเก็บข้อมูลจากผู้นำชุมชน ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างสำหรับเก็บข้อมูลจากคนในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ ชุดที่ 3 เป็นชุดคำถามกึ่งโครงสร้างสำหรับการจัดประชุมกลุ่ม เครื่องมือทุกชุดผ่านการตรวจประเมินจากผู้ทรงคุณวุฒิและผ่านการประเมินจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้จากงานวิจัยนี้ใช้เครื่องมือวิจัยที่สร้างขึ้นตามหลักการวิชาการและจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ รวมทั้งการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มคนที่หลากหลายครอบคลุมตัวแทนประชากรของชุมชนบ้านเกาะแรต แสดงให้เห็นการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลในกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำดัชนีของข้อมูลเพื่อจัดหมวดหมู่ข้อมูล ทำการสรุปข้อมูลและเขียนอภิปรายเชิงพรรณนา

การอภิปรายผลการศึกษา

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์แรก ชี้ให้เห็นว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาท่องเที่ยวชุมชนบ้านเกาะแรต ประกอบด้วย 2 กลุ่มซึ่งคล้ายคลึงกับผลการศึกษาของ Phanumat et al. (2015) คือ

1. กลุ่มทำงานในระดับชุมชน กลุ่มแรกได้แก่ กรรมการหมู่บ้านโดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้านที่มีบทบาทในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอกในการพัฒนาชุมชน ผู้นำที่มีลักษณะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Kontogeorgopoulos et al., 2014) ทั้งนี้พบว่าผู้นำชุมชนบ้านเกาะแรตมีบทบาทภาวะผู้นำแบบแลกเปลี่ยน คือทำงานภายใต้บทบาทที่ได้รับมอบหมายอย่างดีที่สุด กลุ่มที่สองได้แก่ ผู้ให้บริการท่องเที่ยวแก่นักท่องเที่ยวโดยตรงคือ โฮมสเตย์ / ร้านอาหาร เรือนำชมโลมา รถซาเล้ง ผู้แปรรูปอาหารทะเลและผลิตภัณฑ์ชุมชน แต่การทำงานในระดับชุมชนยังมุ่งเน้นการสร้างรายได้ของกิจการตนเอง การกระจายผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวยังไม่เป็นรูปธรรม อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าร่วมกระบวนการวิจัยกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้มีความเข้าใจหลักการท่องเที่ยวโดยชุมชนมากขึ้นและเห็นด้วยกับการพัฒนากลุ่มการทำงานที่มีโครงสร้างบริหารให้ชัดเจน นอกจากกลุ่มทำงานดังกล่าวยังมี

กลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มเยาวชนที่ควรได้รับการส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมกับการทำกิจกรรมบริการนักท่องเที่ยวในรูปแบบที่เหมาะสมเช่น มัคคุเทศก์ชุมชน นักสื่อความหมายกิจกรรมวิถีชุมชน เป็นต้น

2. กลุ่มทำงานในระดับจังหวัดและประเทศ ซึ่งมีทรัพยากรที่ส่งเสริมการพัฒนาที่แตกต่างกัน เป็นการสนับสนุนจากภายนอกที่จำเป็นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว (Kontogeorgopoulos et al., 2014) โดยประกอบด้วย (1) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอดอนสัก (2) เทศบาลเมืองดอนสัก ซึ่งเป็นหน่วยงานสนับสนุนตามนโยบายและงบประมาณภาครัฐ (3) นักวิชาการจากสถาบันการศึกษาทั้งในและนอกในจังหวัด เช่น ใต้แก่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตสุราษฎร์ธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี และมหาวิทยาลัยแม่โจ้ชุมพร ที่เข้ามาทำงานวิจัยและบริการวิชาการให้ความรู้และพัฒนาทักษะต่าง ๆ รวมทั้ง กศน. ดอนสัก ที่เคยเข้ามาอบรมทักษะภาษาอังกฤษให้แก่กลุ่มเยาวชนในชุมชน (4) ธนาคาร ได้แก่ ธนาคารอมสิน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรที่เข้ามาสนับสนุนในรูปแบบกิจกรรมเพื่อสังคม (CSR) เช่น การมอบเสื้อชูชีพให้กลุ่มเรือนำเที่ยว การปรับปรุงหลังคารถซาเล้ง การสร้างจุดเช็คอินท่องเที่ยวให้ชุมชน ซึ่งทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีทัศนคติเชิงบวกต่อธนาคาร (Di Bella & Al-Fayoumi, 2016)

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 2 ผลลัพธ์ของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมคือ การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต โดยใช้กลไกการสร้างการมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียดังภาพที่ 2 ซึ่งกลไกนี้ช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ยังอยู่ในระยะริเริ่มไปสู่ระยะพัฒนา (Development Stage) คือเป็นชุมชนยังมีส่วนร่วมตามนโยบายแต่เกิดรูปแบบกลุ่มที่มีโครงสร้างชัดเจน และเป็นชุมชนที่สามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง ตามแนวคิดของ Giampiccoli & Saayman (2018) กลไกการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่มนี้ประยุกต์รวมกระบวนการเตรียมความพร้อมในการพัฒนานวัตกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชน (Jitpakdee, 2023) พี่เลี้ยงชุมชน (Suansri et al., 2010) และการสนับสนุนของจากภายนอก (Kontogeorgopoulos et al., 2014) มีรายละเอียดดังนี้

ภาพที่ 2 กลไกการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่ม

ส่วนที่ 1 กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาและโอกาสของชุมชนร่วมกันในการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ความยั่งยืน และนำประเด็นปัญหาความต้องการร่วมมาเป็นประเด็นสร้างการมีส่วนร่วมในกรณีชุมชนบ้านเกาะแรต ชุมชนต้องการให้เกิดการกระจายรายได้จากนักท่องเที่ยวที่มาพักโฮมสเตย์ และต้องการแก้ไขปัญหาค่าใช้จ่ายของการจราจรในเกาะ การสร้างการมีส่วนร่วมจึงเริ่มต้นจากกลุ่มที่มีรายได้หลักจากการท่องเที่ยวคือโฮมสเตย์ โดยการใช้กิจกรรมอบรมเชิงปฏิบัติให้โฮมสเตย์ผ่านการประเมิน SHA และ Home Lodge เป็นกิจกรรมกระตุ้นการมาร่วมประชุม โดยจัดประชุมกลุ่มต่อเนื่องและเชิญกลุ่มกิจกรรมบริการนักท่องเที่ยวอื่น ๆ มาร่วม มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประสานงาน จนนำไปสู่การจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต

ส่วนที่ 2 พี่เลี้ยงชุมชน มีบทบาทในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน ทำหน้าที่ให้ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวโดยชุมชน การฝึกอบรมพัฒนาทักษะต่าง ๆ ที่ชุมชนต้องการ ทำหน้าที่เชื่อมโยงประสานงานรวมทั้งให้คำปรึกษาในกระบวนการร่วมงานระหว่างชุมชนและหน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก ปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนที่ยังอยู่ในระยะริเริ่มก้าวไปสู่ระยะพัฒนาได้คือการทำงานกับชุมชนอย่างต่อเนื่องของพี่เลี้ยง ซึ่งจากกรณีศึกษาชุมชนบ้านเกาะแรตพบว่า นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา เป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายนอกที่ควรทำงานในบทบาทดังกล่าว

ส่วนที่ 3 หน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก เป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียนอกชุมชนทั้งหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรเอกชนที่เข้ามาสนับสนุนส่งเสริมทั้งในรูปแบบของงบประมาณ การฝึกอบรมความรู้และทักษะ รวมทั้งอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการพัฒนาการท่องเที่ยว ทั้งนี้การทำงานของหน่วยงานสนับสนุนส่วนใหญ่เป็นการทำงานตามนโยบาย

กลไกดังกล่าวช่วยยกระดับชุมชนบ้านเกาะแรตจากแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่มไปสู่ระยะพัฒนาคือ เกิดการรวมกลุ่มจดทะเบียน “วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต” เมื่อวันที่ 23 มกราคม 2565 มีสมาชิกรวม 32 คน สมาชิกร่วมกันกำหนดโครงสร้างการบริหารกลุ่มประกอบด้วยประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านและเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมเรือนำชมโลมา รองประธาน เกรียงไกร เลขา และการกลุ่มกิจกรรมบริการนักท่องเที่ยว 4 กลุ่มย่อยคือ โฮมสเตย์จำนวน 9 ราย เรือนำชมโลมาจำนวน 8 ราย ผู้แปรรูปและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชนจำนวน 9 ราย และซาเล้งบริการข้ามเกาะจำนวน 6 ราย โดยมีนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาและเจ้าหน้าที่จากเทศบาลเมืองดอนสักอาสาสมัครทำหน้าที่พี่เลี้ยงชุมชน สมาชิกได้ร่วมกันกำหนดบทบาทหน้าที่ ระเบียบกติกา และรูปแบบการกระจายผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว การติดตามและประเมินผลตามหลักการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 1 ชี้ให้เห็นว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาท่องเที่ยวชุมชนบ้านเกาะแรตประกอบกลุ่มทำงานในระดับชุมชน แบ่งเป็น 3 กลุ่มย่อยพร้อมบทบาทหน้าที่ ได้แก่

(1) ผู้นำชุมชนและกรรมการหมู่บ้าน ในโครงสร้างวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นผู้นำชุมชน ทำหน้าที่ประธานกลุ่มวิสาหกิจด้วย ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานความร่วมมือกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายนอกในการมาร่วมสนับสนุนการทำงานตั้งแต่การวางแผนงาน การทำโครงการกิจกรรม และการติดตามประเมินผล

(2) ผู้ให้บริการการท่องเที่ยว ประกอบด้วย โฮมสเตย์ / ร้านอาหาร เรือนำชมโลมา รถซาเล้ง กลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชน เป็นสมาชิกของวิสาหกิจชุมชน มีบทบาทในการมาร่วมวางแผนทำงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการนักท่องเที่ยวให้มีคุณภาพสร้างความประทับใจ และจัดส่งรายได้ตามที่ร่วมกันกำหนดเป็นกติกาเพื่อใช้ในสาธารณะประโยชน์ของชุมชน

(3) คนในชุมชน เป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีบทบาทในการท่องเที่ยวโดยตรง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ คนในชุมชนอื่น ๆ เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชนสามารถเข้าร่วมกับการท่องเที่ยวในรูปแบบของการเป็นนักสื่อความหมายชุมชน เป็นต้น

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มทำงานในระดับจังหวัดและประเทศ เป็นหน่วยงานภายนอกที่ร่วมสนับสนุนส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชน การสนับสนุนที่สำคัญที่ต้องดำเนินการไปพร้อมกัน คือ การสนับสนุนงบประมาณตามนโยบายของหน่วยงานผ่านโครงการกิจกรรมที่เป็นเป้าหมายของหน่วยงานสนับสนุนและการมีระบบพี่เลี้ยง พี่เลี้ยงของชุมชนไม่จำกัดแค่เพียงนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา แต่รวมถึงบุคลากรของหน่วยงานในพื้นที่ตั้งของชุมชน บทบาทสำคัญของพี่เลี้ยงชุมชนคือ การให้คำปรึกษา ให้ความรู้ ทำงานกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง

สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ 2 ภาพที่ 2 นำเสนอกลไกการสร้างการมีส่วนร่วมในการทำงานของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับชุมชนภายใต้การมีพี่เลี้ยงชุมชนและการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ช่วยขับเคลื่อนชุมชนบ้านเกาะแรตจากแหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชนระยะริเริ่มไปสู่ระยะพัฒนา และจดทะเบียน “วิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวบ้านเกาะแรต” กำหนดโครงสร้างการทำงานและวิธีการจัดสรรผลประโยชน์วางแผนการทำงานตามหลักการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะการนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. ชุมชนบ้านเกาะแรตควรพัฒนาความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนโดยการต่อยอดการพัฒนาและใช้ประโยชน์จากระบบพี่เลี้ยงและสร้างเครือข่ายหน่วยงานสนับสนุนเดิมและหน่วยงานอื่นเพิ่มเติมในการจัดโครงการกิจกรรมให้เป็นไปตามแผนพัฒนาชุมชน การมีกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและระบบพี่เลี้ยงจะช่วยให้ชุมชนสามารถดำเนินงานและขอสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานรัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

2. ชุมชนอื่น ๆ ที่กำลังอยู่ในระยะริเริ่มการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนสามารถนำกลไกการสร้างการมีส่วนร่วมที่เป็นผลจากการวิจัยนี้ไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางการทำงาน

3. หน่วยงานสนับสนุนจากภายนอกควรร่วมบูรณาการการทำงานเพื่อช่วยเหลือ สนับสนุนและพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนบ้านเกาะแรต โดยสนับสนุนผ่านวิสาหกิจชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งต่อไปควรมีการศึกษาเพื่อติดตามผลการทำงานของวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวบ้านเกาะแรตในระยะยาวโดยสามารถกำหนดประเด็นวิจัยในการศึกษาการกระจายรายได้และประโยชน์จากการท่องเที่ยว การศึกษาความคาดหวังต่อการสนับสนุนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากภายนอกในการร่วมพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนวิจัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตสุราษฎร์ธานี ปี พ.ศ. 2563

References

- Bunmajarinon, S., Thanasiri, J. & Jaiuea, M. (2022). Experience Design Community-Based Tourism through Creative Tourism Activity Based on BCG Economy Model. *Sripatum Chonburi Journal*, 19(2), 84–92.
- Byrd, E. T. (2007). Stakeholders in Sustainable Tourism Development and Their Roles: Applying Stakeholder Theory to Sustainable Tourism Development. *Tourism Review*, 62(2), 6–13.
- Chaiphonphong, S. (2020). Community-Based Tourism Management: Comparative Study between Four Perspectives of Cluster, Stakeholder, Social Networks and New Public Management. *The Journal of Sirindhornparithat*, 21(2), 307–326.
- Chantawong, K. (2022). Guidelines for Community-Based Tourism Development at Ban Nong Phuk Tao Sub-district of Sala Lumduan District, Sakaeo Province. *Rajapark Journal*, 16(47), 395–406.
- Di Bella, V. & Al-Fayoumi, N. (2016). Perception of Stakeholders on Corporate Social Responsibility of Islamic Banks in Jordan. *EuroMed Journal of Business*, 11(1), 30–56.
- George, B. P., Nedelea, A. & Antony, M. (2007). The Business of Community-Based Tourism: A Multi-Stakeholder Approach. *Tourism Issue*, 3, 41–60.
- Giampiccoli, A. & Saayman, M. (2018). Community-Based Tourism Development Model and Community Participation. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 7(4), 1–27.
- Goodwin, H. & Santilli, R. (2009). Community-Based Tourism: A Success? *ICRT Occasional Paper*, 11, 1–37.
- Jitpakdee, R. (2023). **Community-Based Tourism Innovation**. Chulalongkorn University Press.
- Kemmis, S., McTaggart, R. & Nixon, R. (2014). **The Action Research Planner: Doing Critical Participatory Action Research**. Springer.
- Kontogeorgopoulos, N., Churyen, A. & Duangsaeng, V. (2014). Success Factors in Community-Based Tourism in Thailand: the Role of Luck, External Support, and Local Leadership. *Tourism Planning & Development*, 11(1), 106–124.

- Manyara, G. & Jones, E. (2007). Community-Based Tourism Enterprises Development in Kenya: An Exploration of Their Potential as Avenues of Poverty Reduction. *Journal of Sustainable Tourism*, 15(6), 628–644.
- Na Songkhla, R. & Na Songkhla, N. (2022). Guidelines to Create Value-Added for Product and Service of Community-Based Tourism, Study Case for Phatthalung Province. *Journal of Thai Hospitality and Tourism*, 17(2), 45–55.
- Okazaki, E. (2008). A Community-Based Tourism Model: Its Conception and Use. *Journal of Sustainable Tourism*, 16(5), 511–529.
- Ozanne, J. L. & Saatcioglu, B. (2008). Participatory Action Research. *Journal of Consumer Research*, 35(3), 423–439.
- Phanumat, W., Sangsnit, N., Mitrchob, C., Keasang, S. & Noithammaraj, P. (2015). A Multi-Stakeholder Participatory Approach in Community-Based Tourism Development: A Case Study from Thailand. *WIT Transactions on Ecology and the Environment*, 193, 915–928.
- Phongphanich, N., Srifra, S. & Pongpichitchai, C. (2020). Guidelines for a Rehabilitation of Old Community on a Small Island: A Case Study of Koh Rat, Donsak District, Surat Thani Province, Thailand. *University of the Thai Chamber of Commerce Journal Humanities and Social Sciences*, 40(4), 141–168.
- Puttawong, D. & Ounnankat, S. (2013). The Achievement for Participation in Community-Based Tourism Activities: A Case Study of Kad Kong Ta Walking Street, Lampang Province. *Panyapiwat Journal*, 5(1), 1–16.
- Rocharungsat, P. (2008). Community-Based Tourism in Asia. In Mosca, G. (Ed.), **Building Community Capacity for Tourism Development**. CABI Publishing.
- Sawasdee, H. (2020). The Community-Based Tourism Development Guidelines for Sustainable Tourism Management at Ban Tharae, Muang District, Khon Kaen Province. *Journal of Sustainable Tourism Development*, 2(1), 64–73.
- Songserm, N. (2018). Institutional Arrangements for Participatory Approach and Value Creation for Sustainability of Community-Based Tourism Management. *Dusit Thani College Journal*, 12, 150–166.
- Soonthonsmai, V. & Thammachart, P. (2016). Community-Based Healthy Tourism Patterns for Sustainable Development of Community-Based Enterprise Networking in Prajinburi Province. *Journal of the Association of Researchers*, 21(3), 167–181.
- Suansri, P., Wongkham, B., Panyoyai, A., Songpronwanich, S., Suwanprai, M. & Peter, R. (2010). **A Project to Improve Researchers' Potentials, Mentors, and CBT Networks Year 3**. Thailand Science Research and Innovation.

- Techavanit, C. (2018). The Antecedents of Community Enterprise Achievement in Thailand. *Journal of Marketing and Management Rajamangala University of Technology Thanyaburi*, 5(1), 93–116.
- Tolkach, D. & King, B. (2015). Strengthening Community-Based Tourism in a New Resource-Based Island Nation: Why and How? *Tourism Management*, 48, 386–398.
- Zhu, J. & Siriphon, A. (2019). Community-Based Tourism Stakeholder Conflicts and the Co-creation Approach: A Case Study of Longji Terrace Fields, PRC. *Journal of Mekong Societies*, 15(2), 37–54.